

КОМУНІКАТИВНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧА

У статті актуалізується проблема якісного підходу до формування комунікації прокурора у судовому засіданні з адмінсправ на основі розроблених С. Кримським принципів раціональності, які хоч і не дублюють законодавчих вимог, але суттєво доповнюють їх і результивують.

Ключові слова: комунікативна раціональність, принципи раціональності, правові норми, етичні норми спілкування, правова комунікація, принципи міро визначення, принцип рельєфності бінарних опозицій, принцип аналітичності, принцип нормальності.

В статье актуализирована проблема качественного подхода к формированию правовой коммуникации прокурора в судебном заседании по админделам на основе разработанных С. Кримским принципов рациональности, которые хотя и не дублируют законодательных требований, но существенно дополняют их и результивируют.

Ключевые слова: коммуникативная рациональность, принципы рациональности, правовые нормы, этические нормы общения, правовая коммуникация, принципы мероопределения, принцип рельефности бинарных оппозиций, принцип аналитичности, принцип нормальности.

In article the problem of the qualitative approach to formation of legal communications of the public prosecutor in judicial session on administrative cases on the basis of the principles of rationality developed by S.Krimsky which though don't duplicate legislative requirements is staticized, but essentially supplement them and give result.

Keywords: communicative rationality, rationality principles, rules of law, dialogue ethical standards, legal communications, principles of measure, a principle of relief binary oppositions, an analyticity principle, a normality principle.

Постановка проблеми. У нинішній правовій системі такий складний соціальний інститут, як суд, викликає чимало невдоволених оцінок. Прийшов час звернути увагу на те, що ж створює подібні прецеденти і як їм запобігати. Через те, що роль прокурора у судовому процесі, як і адвоката та судді, значною мірою пов'язана із правовою комунікативною вправністю, то зазначимо, що, на жаль, до цього часу законодавчі акти ефективно не регулюють комунікативну взаємодію всіх учасників судового засідання, а провідна роль в ньому державного обвинувача дещо не враховує зрослих вимог. Це підтверджує дослідниця судової комунікації О.Красовська: правила судового спілкування, норми мовленнєвої поведінки розроблені недостатньо чітко, повно і послідовно [1, с. 5], хоча для цього є резервні механізми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесок учених у дослідження питань раціональності прокурорської комунікації, звісно ж, небезвідсутній. Його основу складають дослідницькі розвідки зарубіжних і вітчизняних науковців, таких як: Ю.Габермас, Гегель, С.Кримський, О.Красовська, О.Олійник, К.Сагач, Т.Панько, Н.Артикуца та ін. Їхні ідеї становлять засадниче спрямування, що служить концептуалізації як теоретичних основ сучасної прокурорської діяльності, так і практичного її змісту. Хотілося б порушити проблеми не так правотворчі (хоча ця робота – над удосконаленням законодавства – вкрай актуальна), як здатність суб'єктів права здійснювати правореалізаційні можливості через створені учасниками судового процесу (суддя, прокурор, адвокат) умови раціональної правової комунікації.

Мета цієї статті – поглянути на завдання державного обвинувача з позицій комунікативної раціональності, оскільки законодавчі приписи, з одного боку, треба переглядати і вдосконалювати, а з іншого – існує потреба пошуку оновлювальних механізмів цієї перспективізації. А це можна зробити на підставі актуалізування концепцій інших наук.

Об'єктом статті є правова комунікативна практика прокурора, яку варто оцінювати не лише з погляду правотворчих перспектив, але й в тому числі і з позицій комунікативної раціональності як правореалізаційного ресурсу.

Виклад основних положень. Суд – сфера короткочасного соціально-рольового спілкування, для якої характерний високий ступінь конвенціоналізації, що спирається на стандартність і санкціонованість комунікативної ситуації, а також ієрархічна рольова структура [1, с. 9].

Судова комунікація – це короткочасна соціально орієнтована мовленнєва взаємодія, яка «обслуговує» судово-процесуальну діяльність, підпорядковуючись завданням і умовам її здійснення.

У процесі судової комунікації діють норми – «конвенції», що трактують як принципи, так і норми мовленнєвої поведінки, додержання яких є необхідною умовою для успішної комунікації.

Як зазначає О.Красовська, етичні правила практично законодавчо не закріплені. Лише постулат такту зафіксований у вигляді правової норми про закриті судові засідання (ст. 6 ЦПКУ), захисту таємниці листування і телеграфних повідомлень (ст. 186 ЦПКУ), згоди на оприлюднення інформації особи, яка її стосується.

Однак суд, за висновком дослідниці, це така соціально-комунікативна сфера, в якій широкого розповсюдження набувають «антиетикетні форми поведінки» [1, с. 21]. Судова комунікативна процедура ґрунтується на негативній (дистанційній) увічливості, хоча, як стверджує О.Красовська, у судовій мовній практиці можна спостерігати різні прояви увічливості, а також і мовну грубість. До честі цивільно-процесуальної законотворчості, констатував у ст. 180 ЦПК України потребу запровадження етичної норми, згідно з якою суддя має право запобігати комунікації, що принижує честь і гідність допитуваного. Суддя наділений правом знімати питання, що можуть завдати подібної шкоди учасникові судового процесу.

Судова промова – це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи.

В адміністративному процесі, згідно зі статтями 268-279 Кодексу України про адміністративні правопорушення, на засіданні суду заслуховуються особи, які беруть участь у розгляді справи: 1) особа, яка притягається до адміністративної відповідальності; 2) потерпілий; 3) законні представники особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; 4) адвокат; 5) прокурор.

Судова промова в адміністративних справах з'ясовує:

- 1) чи було вчинено адміністративне правопорушення;
- 2) чи винна дана особа в його вчиненні;
- 3) чи підлягає вона адміністративній відповідальності;

4) чи є підстави для передачі матеріалів про адміністративне правопорушення до товариського суду, громадської організації;

5) інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (ст. 280 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Структура прокурорської обвинувальної промови передбачає:

- 1) вступну частину;
- 2) фактичну частину (виклад фактичних обставин злочину);
- 3) аналіз і оцінку зібраних у справі доказів (аналіз доказів);
- 4) обґрунтування кваліфікації злочину;
- 5) характеристику особи підсудного;
- 6) обґрунтування пропозицій про міру покарання цивільному позову;
- 7) аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, і пропозицій щодо їх усунення;
- 8) заключну частину промови.

У промові державного обвинувача повинні бути дані відповіді на такі питання:

- 1) які конкретно обставини були причиною злочину, які умови і яким чином сприяли його вчиненню?
- 2) хто несе відповідальність?
- 3) які заходи необхідно вжити для запобігання подібним злочинам?

Як же раціоналізувати судовий процес за участю прокурора, адвоката та й судді?

Як зазначає С.Кримський, «реабілітація раціональності в наш час – це не проблема інструменталізації людських сутнісних сил, а питання трансформації світу в історичне буття людини та її культури, перетворення історії на «дзеркало» людських можливостей» [3, с. 94].

«Раціональність, за твердженням авторитетного вченого, не зводиться до чисто логіко-інтелектуальної чи наукової діяльності, не витісняє суб'єкта з раціонального погляду на світ. Оновлена раціональність сьогодення включає проблему людини. Тому вона вже не може бути синонімом однієї лише науковості, логічності та обґрунтованості. Раціональність включає різні види і типи, зокрема художню і практичну форми свого існування» [3, с. 97].

Дослідник зазначає, що цілі, які «реалізуються, розумно організують діяльність, ідейно мотивують її. А розумно організована діяльність – раціональна в тому значенні, що узгоджується з людськими цінностями та нормами. Нормативність і доцільність, так само, як і технологічність, виступають модусами практичної раціональності».

Узагальнену раціональність С.Кримський пояснює як таку, що «орієнтується на мірки розуму, здатність до мотивованого вибору (рішень, можливостей, дій, альтернатив) відповідно до певних порогових (міровизначених) чи нормативних (якісних) обмежень, які можуть бути сформульовані у вигляді певної системи принципів раціональності» [3, с. 98].

Кожен з принципів раціональності, на думку С.Кримського, «має бути сформульований у такому загальному вигляді, щоб у граничному випадку він міг входити в характеристику і наукової, і художньої, і практичної раціональності».

1. Характерним щодо цього може бути принцип міровизначення. З сучасного погляду міра має не тільки кількісно-якісні, а й ціннісні аспекти, виступає не тільки як єдність якості і кількості, а і як норматив будь-якої діяльності, основа гармонії і доцільності в моделюванні людини та її світу» [3, с. 99]. У даному аспекті принцип міровизначення автор розуміє досить широко: будь-який феномен у сфері духовного, духовно-практичного і практичного досвіду має розглядатися під кутом зору певної міри, інтервалу або числа, величини чи фази, симетрії, меж гармонії, параметрів і норм узагалі».

«Принцип міровизначення характеризує наукову раціональність як альтернативу дилетантизму, який заперечує будь-які обмеження на політ фантазії, не сприймає заборон на експлуатацію будь-яких «спокус» думки, прагне обійти вимоги строгої доказовості і професійної осмисленості тверджень» [3, с. 98–99].

2. С.Кримський бачить «сутність концепції раціональності» пов'язаною в її методологічному аспекті з принципом упорядкованих послідовностей. Він стверджує можливість включення будь-якого аналізованого явища в певний, частково впорядкований, ряд елементів. Це означає те, що будь-якому явищу щось передує і щось настає після нього. У логічному вираженні вказаний принцип передбачає прогнозованість, алгоритмічність і доказовість пізнавальних дій» [3, с. 100].

3. За твердженням дослідника, «істотне значення в концепції раціональності має й принцип достатньої підстави, що є змістовою екстраполяцією логічного закону з тією ж назвою. Суть цієї екстраполяції полягає в опредмечуванні вимоги опосередкування всього сутнісного, тобто в синтезі онтологічного та логічного постулатів обгрунтованості».

«У методологічному відношенні цей принцип може бути сформульований так: будь-яке положення повинно мати підставу, підкріплену чимось, що наділене для нас примусовою силою істини – фактом, законом, аксіомою, інтуїтивною очевидністю. Інакше кажучи, ніщо в раціональному розмірковуванні не може прийматися без достатньої підстави. Будь-яке твердження чи заперечення має супроводжуватися усвідомленням того, що його можна обгрунтувати через логічний доказ, чуттєву достовірність або якимось іншим способом [3, с. 100].

Йдучи за С.Кримським, «важлива методологічна вимога концепції раціональності виражається в умові, яку можна назвати принципом рельєфності бінарних опозицій. Він передбачає принципову, і причому чітку (рельєфну), розрізнюваність в усіх ситуаціях, що відповідають умовам раціонального пізнання, істини і брехні, правди і кривди, реального та ілюзорного, суб'єктивного та об'єктивного, осмисленого і неосмисленого тощо.

Характерним для концепції раціональності є і принцип аналітичності. Під ним розуміють не абстрактне протиставлення аналізу і синтезу, але припущення самої можливості атомарних розкладів досліджуваного об'єкта і подання його у вигляді рекомбінації простих елементів. Інакше кажучи, існують найпростіші елементи, комбінації яких утворюють складні явища. І навпаки, «складні явища можуть бути пояснені завдяки найпростішим підставам» [3, с. 101].

Можна погодитися з автором, який стверджує, що «одним з найсильніших допущень, характерних для всіх варіантів методологічної розробки концепції раціональності, є принцип нормальності. Він виростає з переконання в тому, що досліджувані явища тяжіють до норми. Звідси і раціональна установка на подання всього суцього не в аномалії, не у відхиленнях від найбільш типового, впорядкованого (чи такого, що допускає впорядкованість) зразка, а в певному усередненому, збалансованому, співрозмірному, гармонізованому чи симетричному стані» [3, с. 102].

С.Кримський відмічає, що «не менш оригінальною з погляду логічності і значущою в історико-культурному аспекті засадою раціональності є принцип ясності. Історично він пов'язувався з метафорично сприйнятою ідеєю «світла розуму» та його всепроникливості, з переконаністю в тому, що всі таємниці світобудови можуть бути прояснені, а всі сутності, які досягаються розумом, – «прозорі» для цього інтелектуального світла. Саме значення терміна «просвіта» сумісне із значенням слова «просвітлення» [3, с. 104].

Ще один із 12 принципів відомого філософа – це принцип інтелектуальної розмірності буття, узгодження екзистенції з розумом, а також принцип гносеологічного оптимізму. Він стверджує «непорожність» майбутнього для людини, осмисленість її діяльності, своєрідний догмат досяжності мети, поцейбічності людських ідеалів, здатність людини розглядати себе в «дзеркалі вічності». «Впевненість у тому, що наші зусилля не безцільні, а цілі принципово реалізуємі, дає змогу раціоналізувати проєктивну діяльність щодо перетворення «сьогодні» на «завтра», ввійти до майбутнього на доступних для людського інтелекту засадах. За такого розуміння людина, а не якась божественна чи інша метафізична сутність виступає господарем майбутнього, вищої ціннісної сфери проєктивних устремлень суб'єкта» [3, с. 105].

До цього автор додає принцип рішучості. Він закликає йти до кінця в пізнанні явищ, долати всі труднощі, робити всі висновки з прийнятих засад.

При всій, здавалося б, зовнішній самоочевидності і простоті такого принципу, насправді він не так легко реалізується. Принаймні потрібна чимала переконаність у пріоритетності інтелектуальних доказів, щоб виявити всі

логічні наслідки, скажімо, в екзистенційній, «межовій» ситуації між життям і смертю, коли самообман видається більш бажаним і рятівним, аніж гірка правда» [3, с. 106].

Принципи раціональності за С.Кримським, на відміну від принципів комунікативної раціональності Ю.Габермаса, стають засадничими для правової комунікативної діяльності державного обвинувача. Саме «істина (під кутом зору концепції раціональності) здатна виконувати не тільки духовні, а й етичні (виховні) функції ідеалу» [3, с. 106].

Концептуально вагомим постає трактування відомого філософа в останньому сформульованому ним принципі: «вірність ідейним мотивам випробуваних життям концепцій підкреслюється в такому постулаті раціональності, як принцип інтелектуальної гідності та етичної цінності істини. Він базується на поданні істини і правди як конструктивного начала, здатного для її шукачів утворювати самодостатній, надособовий світ вищих духовних цінностей.

Ці цінності виступають предметом безкомпромісного служіння і мають переваги перед усіма іншими реальними та можливими благами. Жодні міркування тимчасової вигоди чи політичної користі не можуть в ідейному контексті раціональності затулити чи похитнути аксіологічну (інтелектуальну та етичну) гідність істини. Як підкреслював Гете, навіть шкідлива істина має перевагу перед корисною брехнею, бо істина сама себе виправить, а брехня залишиться суперницею правди. У цьому розумінні істина суверенна [3, с. 106].

Висновки. Підтримуючи державне обвинувачення перед судом, прокуророві не достатньо лише законодавчо послідовно сформувати структуру судової промови. Вочевидь стає актуальною семантико-моральне, етико-прагматичне її спрямування, яке до кінця не можливо врахувати під час законотворчих дій. Йдеться про впровадження у професійну практику усталених правил раціональності, які мають комунікативне спрямування. Саме обвинувальна діяльність прокурора є сутнісною складовою судового розгляду і переконливим аргументом у вузькому і широкому значенні в оцінці справедливості/несправедливості суду. Відтак практика правової комунікації прокурора залишається актуальним об'єктом для міждисциплінарного вивчення і надалі.

Література

1. Красовская О.В. *О речевой коммуникации в судебной практике: учебное пособие* / О.В. Красовская. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 128 с.
2. Семенюк О.А. *Основи теорії мовної комунікації: навчальний посібник* / О.А. Семенюк, В.Ю. Паращук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
3. Кримський С.Б. *Запити філософських смислів* / С.Б. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
4. *Кодекс України про адміністративні правопорушення* // *Відомості Верховної Ради УРСР*. – 1984. – № 51 (додаток). – С. 1122.